

Eginald SCHLATTNER

Az idegen felebarát

1Igen, léteznek az erdélyi román, magyar és szász irodalomnak olyan sajátos jegyei, amelyek feljogosítanak, hogy erdélyi irodalomról beszéljünk. Már az a tény, hogy ennek a tartománynak több mint ezer éven át a román országtól és Bukaresttől, de a Budapest fővárosú Magyar Királyságtól is elkülönülő, sajátos történelme volt, jól strukturált többnemzetiségű lakossága, egy, az anyaországtól eltérő mindennapi valóságot és emberi környezetet feltételez, ami a helyi irodalomban nyelvtől függetlenül tükröződik. Ezt az egyedi jelenséget számomra legjobban a Marosvásárhely melletti, marosvécsi Kemény-kastély kőasztala szemlélteti, amelynél a két világháború között az *Erdélyi Helikon* munkatársai találkoztak, és éppen a különböző nyelvű és kulturális eredetű erdélyi irodalom eszméjét népszerűsítették (ugyanazt az üzenet közvetítette Heinrich Zillich író is a két világháború közt megjelenő, Brassóban alapított szász folyóiratban, a *Klingsor*-ban, a megjelenése utolsó szakaszát kivéve). A „transzszilvanizmus” fogalma is megjelent, politikai, de főleg irodalmi vonatkozásokkal, ezt az eszmét román szerzők is felkarolták. Ioan Slavici író az új román hatóságok bebörtönözték, mert az első világháború után egy Svájc-hoz hasonló, a Román Királyságtól független Erdély gondolatát támogatta.

2Lucian Blaga román filozófus, aki a három erdélyi nemzetiség életterének kereszteződésénél, Szászsebes – fontos szász burg – és Gyulafehérvár – az ezeréves magyar katolikus püspökség székhelye között – fekvő, erdélyi román lakosságú faluból származik, meggyőző mintát talált ezen történelmi és kulturális közösség ábrázolására, műfaji hasonlóságok és sajátos jegyek

tekintetében. Ha jól emlékszem, jegyzete a következőképpen szól: a legtöbb erdélyi faluban különböző etnikai közösségek élnek ugyanazon ég alatt, de mindegyik a saját látóhatárával (ami nem mondható el a Bărăgan vagy a Szeret-völgyének falvairól).

Következésképpen, egy Erdélyben élő és alkotó szerző, aki az erdélyi élet egy részletét írja le, nem tekinthet el ettől a jelenségtől: rajtam és az enyéimen kívül, ugyanazon ég alatt létezik egy „másik”, aki a közös történelem, a közös politikai rendszer szükségességeinek, minden ember életét születéstől haláláig érintő közös eseményeknek, a sorsnak alávetve él, ugyanazon Isten oltalma alatt.

Továbbmennék: írásaik tartalmán túl, amelyek egy sor erdélyi sajátosságot és közös vonást hordoznak, műveik stílusa és formája révén egyaránt felismerhető, hogy az írók innen származnak: még ha egy erdélyi író kizárólag a Kárpátokon túli témákat tárgyal is művében – ahogy Liviu Rebreanu teszi *Lázadás* című regényében, amely a moldvai és munténiai parasztok 1907-es felkeléséről szól –, akkor sem tagadhatja meg eredetét, az emberi környezetet, amelyben felnőtt: Erdélyt.

Annál kevésbé, ha erdélyi vonatkozású témákat tárgyalnak: például az erdélyi román paraszt alapvető életrajza, Liviu Rebreanu *Jonja*, problematikájában és szerkezetében alapvetően különbözik a Kárpátokon túli parasztkorról szóló művektől (lásd Marin Preda). Ugyanakkor, ebben a regényben, amelyet *A részegítő föld* címmel fordítottak le német nyelvre, magától értetődő természetességgel megjelennek a többi nemzetiség képviselői.

A másik, a más nemzetiségű személy jelenléte ugyanazon ég alatt, de saját lá-

tóhatárával, a szász prózaírók műveiben is megtalálható, mivel ez része annak, amit a német úgy nevez: „Heimat”. Például Erwin Wittstock *Bruder, nimm die Brüder mit* (Testvér, vidd magaddal testvéreidet) című regényéből, amely az első világháború utáni erdélyi társadalmi-politikai élet freskója, nem hiányzik sem a magyar kommunista, sem a román paraszt. Ugyanez elmondható nevezett író fiáról, Joachim Wittstockról is, aki *Hamueső* (Ascheregen) című, románra is lefordított könyvében párhuzamba állítja több személy életét az 1994. augusztus 23-i események hatására, párhuzamos életek, amelyek között nem csak szászok, hanem románok, magyarok, zsidók is vannak.

Ugyanez elmondható az erdélyi magyar írókról is: magyarországi társaiktól eltérően, akiket nem köt ez a posztulátum, nem tekinthetnek el a többiekől, legyenek azok románok, szászok, zsidók vagy örmények.

Az erdélyi irodalom ezen posztulátuma számomra a tőlem különböző, különbözőképpen élő és gondolkodó, magát más szóbeli és szívbéli nyelven kifejező ember iránti tiszteletet és toleranciát jelenti.

De a legnyilvánvalóbb közös vonások, véleményem szerint, az egyes írók irodalmi termése közötti eltérések, bensőséges határvonalak – egy jól körvonalazott kollektív identitás kifejezése. A közös égbolton túl – ahol felekezettől és az imádságok nyelvével függetlenül összeolvad az erdélyi templomok harangszava –, és a közös történelmi háttértől és tájtól eltekintve, a különbségek az irodalmi témák egy adott nyelven és etnikai összefüggésben való tárgyalási módjában jelentkeznek, az illető látóhatár sajátos problematikájával.

Erre példa Liviu Rebreanu regénye, az *Pădurea spinzuraților* (Akasztottak erdeje), amelyben az alapkonfliktus éppen abból a fakad, hogy a főhős császári-királyi tiszt az osztrák-magyar hadseregben az 1914-18-as háborúban, de ugyanakkor népéhez kötődő erdélyi román. Vagy Heinrich Zillich regénye, *Zwischen Grenzen und Zeiten* (Határok és idők között), ahol mindegyik etnikum képviselőjére külön, etnikai hovatartozása által megszabott sors vár. Így például különbözőképpen élnek meg az 1918. december elseji gyulafehérvári, illetve az 1944. augusztus 23-i eseményeket.

Ha egy műalkotás bensőséges hitelessége ennek a saját „felépítésnek” az ismeretében rejlik, ebből a következők, hogy a „másik”, egy különböző közösség tagja inkább optikailag, kívülről látva jelenik meg. Ebből következik egy lehetséges irodalmi veszély, és pedig az, hogy a „másik” mesterkélten vagy dekoratív szereplővé váljék. A próbálkozások, hogy belülről, saját szemével látva ábrázolják a „másikat”, többnyire kudarcba fulladnak, függetlenül attól, mennyire hitelesen és valóságghűen írják le az illető környezetet. Hiányzik az a megmérhetetlen, metafizikai dimenzió, amely minden jelenség sajátja, a dolgok azon belső, titkos, megmagyarázhatatlan, szinte kifejezhetetlen pillanata, amit Constantin Noica úgy fejezett ki: „întraseca” (magában való). És ami, tapasztalatom szerint, csakis saját átélés útján sajátítható el, egy tudatlan bórallati ozmózis útján a környező dolgokkal és azok mélységeivel, saját tapasztalatok alapján, akkor amikor az ember benne él.

Lucia Demetrius megpróbált leírni egy segesvári szász családot (*A Binder család*), és kudarcot vallott.

Nagyon bátran közelítette meg ezt a témát, egy tiszta szász erdélyi család sorsát Bodor Pál *Asvájci villa* (1985) című regényében.

Számomra a legsikeresebb ilyen próbálkozás Sânzeana Pop regénye, amit *Die Trompetenserenade* (Trombitaszerenád) címmel fordítottak német nyelvre, és amely EGY bizonyos szász burgbéli német líceumról szól, mivel a szerző annak diákjai és tanárai között élt.

Arra, hogy mindkét veszélyt elkerüljük a saját közösségtől idegen szereplők leírásában, azaz egy: hogy csak dekoratív díszlet legyenek – a diktatúra idejében keletkezett sok írás esetében ez ideológiai követelmény volt –, vagy kető: erőltetett azonosulás, ami eltorzítja a dolgok természetét, szerintem egyetlen lehetőség van: megpróbálni úgy leírni a „másikat”, ahogy őt az író saját tapasztalataiból látja, ahol annak a képe úgy jelenik meg, ahogy én átéltem, én feldolgoztam magamban, és semmi több.

Illymódon nagyon pontos megközelítés érhető el, odáig menően, hogy az idegen is valamennyire magára ismer. Azt hiszem, az erdélyi német irodalomban a legnagyobb megközelítést Hans Liebhard író érte el a csodálatos *Elbeszélésekben*, ahol a román szomszéd, egy gyermek vagy kamasz szemével látva, meggyőző hitelességgel jelenik meg.

Csatlakozom ahhoz a kortárs, zsidó származású párizsi filozófushoz, aki a legkülönbözőbb módokon fogalmazta meg a máságot, amikor azt mondja: meghagyni a másikat az ő idegenségét (dem andern sein Fremdsein belassen).

3Igen, létezik erdélyi irodalom.

Fordítás: ROBENI FORDÍTÓIRODA, KOLOZSVÁR

SZILÁGYI Júlia

A „szó erdélyies fényűzése”?

Ezek a kérdések arra emlékeztetnek, hogy valójában nem is az irodalomra, hanem inkább írókra figyelek. Persze, vannak könyvek, kiadók, lapok. Fontos intézmények. De hogy ez irodalom-e, az az író múlik, aki könyvet – verset, prózát, miégymást hoz létre. És a többi sem pusztán csend, olykor egyenesen lármázajos gesztusok. A harmadik kérdés talán gyanakvó, talán kihívó: ha nincs irodalom, ezek a gesztusok nem pótolhatják, ha meg van, akkor mi szükség van rájuk.

Nos, igen, van irodalom Erdélyben. (Is.) Hogy ez most mitől erdélyi irodalom, és mennyiben az, az aligha úgy képezhető el, hogy ül erdélyi asztalánál az erdélyi író, és erdélyiül alkot (magyarul, románul, németül stb.). De mitől erdélyi a mű? Vajon attól-e, hogy hol áll az író asztala vagy attól, hogy ablaka milyen látványra nyílik? És ha nincs asztala és ablaka sincsen? Innen, Kolozsvárról, a Brassai utcából, és most, 2000-ben, talán elfogult, de igazán nem bizonyíthatatlan vélemény, hogy Páskándi Géza legjobb dolgait, nem nevezte műveknek őket, pedig azok voltak, különböző kony-

haszékeken írta. Ami nyilván korántsem jelenti, hogy a konyhaszék volna az alkotás eszményi kelléke. Mellékkörülmény, mint ahogy a rózsadombi villa vagy az antik íróasztal is az. Kíváncsi volnék, mit válaszolna Mikes Kelemen az első két kérdésre. Vagy akár Kemény Zsigmond. Mert az előbbi úgy megválaszolta a harmadikat, pedig nem is kérdezték, hogy máig is idézik, hol Zágónra, hol Rodostóra helyezve a hangsúlyt. S ha már itt tartunk: a rodostói levelek Zágónról és Zágónak szólnak, holott mekkora késséssel érkeztek el Zágónba, de még a kánont teremtő nagy központokba is! És vajon nem a Márvány-tenger partján szólt meg először magyarul az a bizonyos esszéhang? Vagy még előbb? Bethlen Miklós bécsi fogságában? Tehát egy rab és egy száműzött hozta volna létre gyanútlanul azt, amit nevezhetünk akár a magyar esszé – és éppen ez az érdekes! – nem kizárólag az erdélyi esszé előzményének? Rögeszmésen követelek egy nyomot. Tehetem, hiszen az ilyenfajta kérdészködésnek meg feleletésnek bizony köze van némi, mondjuk, nemes rögeszmékhez. Szóval: mit is üzen a nem ép-

pen ebben a vonatkozásban sokat emlegetett Németh László, amikor Pázmány és Mikes stílusát veti össze, és úgy érzi: „ahol a nyelvi alap, a szó erdélyies fényűzése nagyjából azonos, az eltérő iskola mennyire más nyelvet teremt”. Érttem én a gyönyörű jelzős szerkezetet, „a szó erdélyies fényűzése”, azt azonban már sehogy sem, hogy mit jelentsen az „eltérő iskola”, hiszen a bihari és a székely család (reformátusból katolizált) fia egyaránt a kolozsvári jezsuitáknál tanult! Persze: amikor Pázmány meghalt, Mikes még meg se született. S a huszadik század legeslegvégén már biztosabb az, hogy aki ma Erdélyben író, mindkettőjük adósa, mint az, hogy tudják is, mit örökölték. És kitől... Premodern gondolatok ezek, jól tudom, s mintha az lenne az egész buzgó keresése valaminek, ami már voltaképp irodalom kívüli dolog. Mert mit is keresnek ezek a kérdések? A helyet, ahol irodalom van, volt, lesz is, remélhetőleg, s a helyet keresők kérdészködés közben bizonyára nem akarják elfelejteni, mellőzni, figyelmen kívül hagyni a másik dimenziót sem, az időt, amikor író, mű és olvasó szerencsésen

együtt van. Mert engedjék meg, hogy eltűnök az azon, hogy ha van valami közös jegye más-más nyelven, de egyaránt Erdélyben teremtett műveknek, alighanem egyfajta tradicionalizmus az. Mint ha még a Provincia kérdéseiben is nyomna lenne e már-már göröcsös múltidézésnek. Ami talán érthető és nehezen választható el indítékaikban nagyon is eltérő politikai illettanok szabályától: a múlttól jót vagy semmit, illetve: rosszat vagy semmit... S hogy az irodalom tudatalkító hatalma mennyire nem a többé-kevésbé elmúlt korszak felfedezése, hadd hivatkozzam Szekfű Gyulára, aki 1926-ban, remekbefaragott esszéjét Tomoriról, akiben mintegy megtestesül az a sok vagy kevés, amit az utókor tud, illetve nem tud Mohácsról, így indítja, ezzel a tisztelettel iróniával: „Történetünk legtöbb alakja ma is abban a ruhában áll előttünk, melybe száz esztendővel ezelőtt öltöztette a magyar romantikus költészet, ez a nagy szellemidéző, aki maga elé parancsolta régmúlt idők elfelejtett embereit, és rájuk adta, újabb százados használatra, a história jelmezeit.” Azóta, tudjuk, utóromantikák sora

szabott, különböző mód tarka ideológiákból tetszetősebbnél tetszetősebb köntösöket. És az sem titok, hogy Erdély, úgy is, mint téma, úgy is, mint színhely vagy mint cél, kiváltképp alkalmasnak bizonyult arra, hogy minduntalan valami nagyon régi újat vagy nagyon új régít lehessen róla vagy vele példázni. Ha már a máshol és máskor, illetve az itt és ott összekapcsolása és szétválasztása is tárgya lehet ennek a kérdések mentén elindult gondolatsornak, nem tudom megállni, hogy bár jelezsem: Erdély és az irodalom a köztudatban éppen a történelmi rekonstrukciók kedvelt térideje lehet. A romániai magyar irodalom gyűjtőfogalma azt kanonizálja, hogy irodalomtörténeti korszakot jelölünk nem irodalmi, hanem történelmileg meghatározott korszakhatártól számítva. Valaminek a kezdetét, illetve valami másnak a végét. Persze hogy ez a kezdet és ez a vég kihát mindmáig egymásra. Kihát a Provincia körkérdésére, a lehetséges válaszokra, arra, hogy mire válaszolunk, mire nem, és miért. Ez a körkérdés is kezdet. Akkor is az, ha van előzménye. És remélhetőleg lesz folytatása.